

ZUZANA KUSÁ:
ZA OSTROU HRANICOU

**Všetci
zodpovedáme
len sami za seba,
a už takmer
nevieme, čo si
počat' so slovom
„spoločnosť“.**

KALLIGRAM

Edícia Skica

Za ostrou hranicou
Zuzana Kusá

- 9 Sebestačnosť
- 13 Odpudivý obraz chudoby
- 19 Slušná (pocívajúca, pracujúca) chudoba
- 20 Morálne vylúčenie
- 22 Pocit bratstva?
- 25 Menenie pohľadov na chudobu
- 29 Hranice empatie
- 33 Ty mne, ja tebe
- 35 Morálny okruh
- 36 Vylúčenie za hranice morálneho okruhu
- 43 Záhady solidarity
- 44 Život v núdzi
- 48 Inakosť chudobných
- 50 Uzavieranie sa
- 55 Predstavy o dobrej spoločnosti
- 58 Kto si zaslúži?
- 67 Ľudská dôstojnosť pre všetkých –
rozum alebo cit
- 69 Osvietenská hypotéza
- 77 Čo sa deje s naším uvažovaním
a ako to, že už nevidíme za roh?
- 79 Emócie
- 83 Prijatie a predstavivosť
- 86 Kruh ako koniec
- 91 Poznámka

Copyright © Zuzana Kusá, 2018

All rights reserved

Cover Art © Pavlína Morháčová

ISBN 978-80-89916-46-7

Publikáciu z verejných zdrojov podporil FPU

u. fond
na podporu
umenia

Na webové stránky všetkých úradov práce a sociálnych vecí bol v roku 2004 umiestnený oznam s telefónnym číslom, na ktorom mali občania nahlasovať poberateľov sociálnych dávok, ktorí pracujú načierno. Táto výzva stelesnila často vyslovované pochybnosti o morálke ľudí bez práce. V spoločnosti s nízkou dôverou v čestnosť druhých ľudí sa na prelome storočí stali podozrenia o sklone ľudí zneužívať sociálny systém samozrejmom súčasťou verejného priestoru.

O desať rokov sa oznam zmenil. Po náleze mŕtveho dievčatka, ktorého zmiznutie si tri roky nikto nevšimol, ho doplnili o vetu, že na zverejnené telefónne číslo možno nahlásiť aj prípady zanedbania starostlivosti a týrania detí. Doplnenie tejto informácie ukazuje, že o dôsledkoch, ktoré môže mať všeobecná nedbalosť, vieme trochu viac. Neznamená to však nutne aj to, že tragédia utýraného a zabudnutého dieťaťa sa stala zlomom v chápaní nášho záujmu o iných.

V tomto texte uvažujem o možnosti venovať pozornosť neznámym iným v dobe, ktorej najväčšou cnosťou, a vraj aj pilierom demokracie, je nie byť zodpovedať sám za seba.

Sebestačnosť

Stáť na vlastných nohách je odjakživa cnosť. Podľa etymológov je schopnosť stáť a udržať sa vzpriamene základom a pôvodným významom slova dôstojnosť.

Len ten, kto stojí na vlastných nohách, môže mať aj život vo vlastných rukách. Vlastné ruky, vlastné nohy, vlastníctvo. Slovník neviazanej doby, doby, v ktorej má každý niesť zodpovednosť za to, ako a kam sa jeho život uberá.

Podľa sociológov, ktorí skúmali predstavy, očakávania a kritériá v rôznorodých kultúrach, vo väčšine spoločností sa od dospelého človeka očakáva, že splní tri základné životné úlohy, či preberie zodpovednosť za ich vykonávanie: práca (zodpovednosť za živobytie), rodičovstvo (zodpovednosť za deti a pokračovanie rodu) a politická rola (zodpovednosť či spoluzodpovednosť za život obce). Ani jedna z týchto troch univerzálnych črt – zodpovedností dospelého života, azda s výnimkou práce, nie je obmedzená len na starostlivosť o samého seba. Vyzývanie na osobnú zodpovednosť, ktoré sa v posledných desaťročiach stalo súčasťou výchovy ekonomických a politických kázaní, zbavilo tento morálny princíp jeho sociálnej väzobnosti a postupne ho menilo na slepotu k podmienkam, ktoré ovplyvňujú schopnosť konať a usmerňovať svoj vlastný život. Človek je koleso, ktoré sa roztáča samo. Rozhoduje motivácia, vôľa, osobná zodpovednosť. Podmienky sú vedľajšie. Sú len výhovorkou tých, čo zlyhali.

Žijeme v dobe ohlušenej rečami o tom, že silu pre schopnosť konať čerpáme z našej vôle, usilovnosti a vytrvalosti. Predstava, že všetko, čím sme, je len naša zásluha, nám lichotí a živí naše sebavedomie.

Zodpovednosť patrí ku kľúčovým slovám všetkých programových vyhlásení vlády po roku 1989. O spoluzodpovednosti za vzdelávanie hovorí školský zákon, na osobnú zodpovednosť za vlastné zdravie apelujú všetci reformátori zdravotníctva.

Pred pár rokmi sme v rozhlase diskutovali so známou aktivistkou o odlišnosti života pred Novembrom '89 a po ňom. V reakcii na moje slová, že niektoré životne dôležité veci, ako napríklad bývanie, boli pred Novembrom dostupnejšie, aktivistka kontrovala: ale vtedy ľudia nemohli niesť zodpovednosť za svoj život. Prečo by nemohli, pýtala som sa jej po skončení relácie. Aj vtedy sa predsa ľudia mohli rozhodnúť, či budú konať čestne a k čomu budú viesť svoje deti. Mohli by ste povedať o svojom otcovi, že nežil zodpovedne? Mohla, odpovedala rázne. Musel byť zamestnancom a nemohol podnikáť. To podľa vás znamená, že kto nepodniká, nevedie zodpovedný život? Skončilo sa to touto otázkou. Znela pobúrene a mne sa nezdalo správne poučovať aktivistku, ktorá obetovala veľa síl v prospech druhých. Dnes má predsa každý právo na svoj vlastný názor.

Podľa nemeckého sociológa Ulricha Becka (1944 – 2015) v časoch, ktoré nám vtisli do hláv presvedčenie, že všetko alebo takmer všetko v našom živote je vec osobného rozhodnutia, sa život jednotlivca stáva individuálnym „podnikaním“ a rizikom. Spoločenská zodpovednosť sa rozdeľuje a sociálne problémy sa čoraz častejšie vykladajú ako dôsledok psychických sklonov a osobnej

nedostatočnosti. To, že sme s druhými naďalej zviazaní, dokonca viac ako v minulosti a navyše v globálnom meradle, zostáva nepovšimnuté, alebo sa s výsmechom označuje za konšpiračnú teóriu. V optike „života vo vlastných rukách“ sa problémy, ktoré splodilo nerovnomerné rozdelenie zdrojov a príležitostí, zobrazujú ako osobné zlyhania.

V 70. a 80. rokoch minulého storočia bolo vo vtedajšom západnom svete možné hovoriť o individualizácii života v spojení s nadbytkom a hojnosťou. Spoločenski vedci predpokladali, že rozmach kultúry „ja“ bude sprevádzaný rastom zdrojov a ich prerozdeľovaním, vďaka čomu sa vyrovnajú možnosti ľudí slobodne rozhodovať o svojom živote a „nasledovať svoju predstavu o šťastí“. Dnešná silná individualizovaná kultúra „ja“ sa však zakladá na neistých podmienkach života v „kapitalizme bez práce“. No dobre, nepreháňajme – nie bez práce, ale s klesajúcimi pracovnými možnosťami. Práca sa presúva do krajín, kde si ľudia nedovolia mať nároky, alebo ju nahrádzajú technológie.

Predstava, že všetko máme vo svojich rukách, vedie k nebrzdenému sebavedomiu a k zničujúcemu sebaobviňovaniu. A rovnako aj k obviňovaniu iných. (Najmä o tom tu bude reč.) Namiesto uvedomenia si kolektívnych ťažkostí prichádza pocit viny či hanby. To vy sami svojím životom (pre nedostatok odvahy či nerozvážnosť, pre nehospodárnosť či strach z rizika) môžete za svoju chudobu. V celej Európe silnie mienka, že nepracovanie súvisí najmä s osobnými vlastnosťami ako lenivosť a pohodlnosť. Aj nezamestnaní majú myslenie vycvičené vládnuším diskurzom individuálnej zodpovednosti. Ak hovoria o svojej situácii ako o dôsledku vonkajších okolností, ktoré nemohli ovplyvniť, často dodávajú, že sa v tom líšia od iných nezamestnaných, ktorí sa s hľadaním práce nenamáhajú.

Eva a Adam vyrastali v detskom domove každý na inom konci republiky. Zoznámili sa na lyžiarskom zázazde. Na život v domove spomínajú ako na dobré časy. Sú Rómovia, ale róm-sky nevedia. Začiatkom 90. rokov sa vyučili a začali spolu žiť. Fabriky, v ktorých mali mať prácu, však zanikli, a s nimi aj slobodárne. Naučili sa opravovať dáždnyky, brúsiť nože a túlali sa po celom Slovensku. Prespávali kdekade. Aj na cintoríne. Dnes bývajú v malom strážnom domčeku bez elektriny na kopci, ktorý im poskytla saleziánska cirkev v Krásnom... Eva robí na aktivačných prácach pri obci, muž robí len načierno. Aj preto, že roky nemá občiansky preukaz. Nemá rodný list a po jeho kópiu by musel ísť do krajského mesta, ale aj tak nemá nikoho, kto by mu potvrdil jeho totožnosť... Adam a Eva nie sú hlásne trúby politikov. V domčeku nemajú ani rádio a nemajú po kom opakovať politické floskule. Ale verejnú mienku o ľuďoch s tmavšou farbou pleti poznajú. Ich sebaúcta je v odlíšení sa. Sami sa dokázali udržať a poctivo prežiť aj vo veľmi tvrdých podmienkach. To isté vyžadujú aj od ostatných.

Eva: „Muž sa zamestnal napriek tomu, že je čierny. Napriek tomu rok robil u podnikateľa.“

Adam: „Jemu raz som ukázal, že umím. Teraz v pondelok, pani, mám ísť zase robiť do zberu. Už ma berie na rok. Ale načierno. Ešte sme si to nerozmysleli, ale keby som chcel, hej, v pondelok mám prácu hneď.“

Eva: „Viete, Rómovia si za to môžu sami. Niektorých zavolá do práce, oni prídu jeden deň a druhý deň neprídu, lebo sa ožerú niekde.“

Adam: „Áno. Tak robia tu Romáci. Na celom Slovensku Romáci. Keď mu dá nejaký biely prácu, Róm kope päť dní a pýta peniaze. Zálohu... A druhý deň už nepríde do roboty. Potom si ten biely povie si, 'Čo ja budem takého človeka zamestnávať?' A toho človeka odhodia. A potom ten človek hovorí, 'Jáj, som cigán, preto ma

nechcú.' Neni to tak, že som cigán. To im musím ukázať. Som čierny, ale ja im ukážem, že viem.
(Adam a Eva 2009)

Zásada individuálnej zodpovednosti a zásluhovosti postupne rozleptala chápanie spoločenskej solidarity. Výraz spoločenská zodpovednosť sa z verejného diskurzu nadiľho vytratil ako politický prežitok, aby sa prednedávnom vrátil ako súčasť kampaní, ktoré vylepšujú povest veľkých korporácií a firiem. Výraz vzájomná povinnosť je neznámy a spoločný alebo verejný záujem je ohybný slovný zvrät, ktorým je označené to, čo požadujú najsilnejšie hlasy. Nie je to výsledok spoločného hľadania, starostlivého rozvažovania verejnosti. Spojenia medzi súčasníkmi a budúcimi generáciami ako keby stáli za premýšľanie len expertom na dôchodkové poistenie a tým, ktorým sa protivia daňové povinnosti. Podpora programov ochrany pred núdzou je v troskách. Všetci zodpovedáme len sami za seba, a už takmer nevieme, čo si počať so slovom „spoločnosť“.

Odpudivý obraz chudoby

Trendom je kriminalizovať chudobu. Politici odpovedajú na dopyt po represívnych opatreniach. Volanie po trestoch a pevnej ruke sa zdá ako jediné logické riešenie, ak sa o spoločenských problémoch hovorí len v jazyku individuálnej zodpovednosti. Pre hlbšie súvislosti a podmienky, v ktorých sa objavuje odpudivá podoba chudoby, ako keby ani neexistovalo pomenovanie. Alebo nieta času sa im venovať.

„Patrí hygiena k zdraviu, naozaj? A keď vy budete stáť na vodu, ako my stojíme, keď vy budete stáť s vedrom na

vodu aj hodinu a v zime, tak neviem, či to všetko budete stíhať. Viete ako, nechcem sa zas vyhovárať na všetko, áno, my sme takí a takí, ale proste všetko sa nedá, takže...“
(FG Klenovec 2006)

Hory odpadkov okolo panelákov, kam v 90. rokoch pozvážali neplatičov a problémových nájomníkov. Dych vyrážajúce zábery igelitiek s odpadom, ktoré letia z okna na poschodí (niekedy sa objaví zmienka, že nefungujú výťahy, inokedy nie, ak sa objaví, jednoznačne s doplnením, že výťahy pokazili sami obyvatelia). Do toho informácie, že mesto stojí likvidácia obrovských kôp odpadkov desaťtisíce eur, že sú to peniaze zo spoločnej kasy. Vo väčšine článkov chýba informácia, že neplatičom (za služby poskytované mestom) sa odpad neodváža. A ak sa raz za niekoľko mesiacov buldozéry pustia do likvidácie odpadu okolo bytoviek, v ktorých žije chudoba, deje sa to za asistencie kamier a fotoaparátov. Verejnosť žiada neplatiť odvoz smetí z peňazí slušných občanov. Chápanie odvozu smetí ako verejnoprospešnej služby je tu takmer cudzie.

Podľa výskumu UNDP, ktorý v roku 2010 porovnával životné podmienky v rómskych separovaných a segregovaných osídleniach a v blízkych sídlach majority, pravidelný odvoz smetí potvrdilo takmer 100 % domácností majoritnej populácie, ale len osem z desiatich rómskych domácností. V segregovaných osadách však viac ako 30 % domácností odpovedalo, že odvoz smetí sa vykonáva „občas“, a 6 %, že smeti sa neodvážajú vôbec.

Elena: „Ja začnem s tým bývaním. To je asi to najdôležitejšie, naozaj. Pretože kde žijete, ako žijete, taký názor máte, tak sa aj vraví. A medzi kým žijete. My bývame v chatrčiach, ani elektriku nemáme, takže to už potom

nadväzuje všetko, už aj tie deti by možno boli iné, keby inde vyrastali. Nemáme kúpeľňu, nemáme WC, nemáme vodu, nemáme izby pre seba, alebo pre deti a spíme na kope, to ma najviac trápi. S tým súvisí všetko.
(FG Klenovec 2006)

*Rómski žiaci sa tu odlišujú len odtieňom pokožky, nie ob-
lečením. Zdá sa mi, naopak, že staršie deti venujú úpra-
ve zovňajšku viac pozornosti ako ich nerómski spolužiaci.
Chlapci rovnako ako dievčatá. Matúš dnes meškal asi desať
minút, a keď sa zjavil medzi dvermi, bolo jasné, že sa zdržal
preto, že si géloval vlasy, každý prameň osobitne. Spome-
nula som si, ako mi terénna pracovníčka rozprávala o róm-
skom dievčati, ktoré si z úbohého stredoškolského štipendia
šetrilo na bielu vetrovku. Snažili sa ju nahovoriť na niečo
praktickejšie, veď doma perú v lavóre a v zadymenej chalu-
pe ju nemôže ani bezpečne usušiť, ale neustúpila. A na po-
čudovanie sa jej ju potom darilo udržať v snehobielom stave.*
(zápisky ZŠ Červená, Hrdé 2015)

Odpudivé obrazy chatrčí pozliepaných ktovie z čoho okolo neomietnutých bytoviek. Nemajú tečúcu vodu, ne-
majú kanalizáciu, odpad sa neodváža. Alebo len nepravide-
lne, keď vzniká havarijná situácia.

Ulice, ktoré sa stali pre miestne samosprávy odkla-
diskom nesolventných či inak nepohodlných nájomníkov.
Do komunít, kde žijú chudobné domácnosti, odmietajú
chodiť aj poštárky.

Poštárka už nechodí ani na Budulovskú cestu. Mlá-
dež z osady si pred pár rokmi nacvičila s miestnym fará-
rom divadelnú hru o živote dobrého chlapca, ktorý sa na-
učil fetovať, aby zahnal hlad a necítil chlad ľahostajných